

नेपालमा औपचारिक तथा अनौपचारिक न्यायिक प्रणालीहरू

नागरिक समाजको दृष्टिकोणमा आधारित विद्यमान
सान्दर्भिक कानून र नीतिको पुनरावलोकन

परियोजनाका बारेमा

पहुँचयोग्य र जवाफदेही न्यायकालागि साभेदारी

विद्यमान सान्दर्भिक न्यायिक नीति र कानूनको यो पुनरावलोकन वर्तमान नीतिको विश्लेषण र नेपालमा पहुँचयोग्य न्यायका लागि वातावरण तयार पार्ने उद्देश्यले गरिएको हो । यो एउटा यस्तो चालू पहलकदमीको भाग हो जसले सम्पूर्ण नेपाली नागरिकहरूको न्यायिक आवश्यकताका बारेमा बृहत् बुझाइका साथ सञ्चालित हुने प्रवर्द्धित न्यायिक प्रणालीको परिकल्पना गर्दछ । यसले नेपाली नागरिक खासगरी गरीब, सीमान्तकृत र जोखिममा परेका समूह र समुदायप्रति न्यायक्षेत्रको पहुँच र जवाफदेहिता अभिवृद्धिकालागि विभिन्न न्यायिक संयन्त्रहरूबीचको सहकार्य र संयोजनलाई अझ सशक्त बनाउने थप लक्ष्य लिएको छ । मानवअधिकारप्रतिको सम्मान एवं लैङ्गिक समानताको सिद्धान्तको अनुसरणका लागि अनौपचारिक न्यायकर्ताहरूलाई सहयोग, औपचारिक तथा अनौपचारिक न्यायिक क्षेत्रको भूमिका र जिम्मेवारीका बारेमा अझ बढी स्पष्टता पैदा गरी यी दुई क्षेत्रबीच सम्बन्ध निर्माण एवं सबलीकरण गर्ने कामद्वारा यस पहलकदमीले उक्त कार्यसम्पादन गर्दछ ।

युरोपियन युनियनको आर्थिक सहयोग रहेको यस परियोजनामा तीन सदस्यीय राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय नागरिक समाज संगठनहरूको संलग्नता रहेको छ । महिला, कानून र विकास मञ्च, इन्टरनेसनल अलर्ट र कानुनी सहयोग तथा परामर्श केन्द्र यस परियोजनाका साभेदार हुन् ।

© २०१२ महिला कानून तथा विकास मञ्च, इन्टरनेसनल अलर्ट र कानुनी सहयोग तथा परामर्श केन्द्र

सर्वाधिकार प्रकाशकमा सुरक्षित छ । पूरै स्रोत नखुलाई यस प्रकाशनको कुनै पनि अंश फेरि छापन, तान्न मिल्ने गरी भण्डारण गर्न वा कुनैपनि रूपमा कुनैपनि माध्यमबाट वा विद्युतीय माध्यमबाट, यन्त्रबाट, प्रतिलिपी बनाएर, रेकर्ड गरेर वा अन्य कुनै विधिबाट प्रसार गर्न पाइनेछैन । यो दस्तावेज www.fairjusticenepal.org वेबसाइटमा पनि उपलब्ध छ ।

आभार

यो प्रतिवेदन इन्टरनेसनल अलर्टले महिला, कानून र विकास मञ्च तथा कानुनी सहयोग तथा परामर्श केन्द्रको सहयोगमा तयार पारेको हो । प्रमुख रूपमा साधना घिमिरे र रविना श्रेष्ठद्वारा लेखिएको यस प्रतिवेदनको परिचय रेवेका कोजरले लेख्नुभएको हो । विश्लेषण खण्ड साधना घिमिरे र सालोट ओनस्लो (जो मुख्य सम्पादक पनि हुन) को संयुक्त प्रयास हो । अध्ययन अवधिभर पृष्ठभूमि अध्ययन र प्राविधिक सहयोग प्रदान गर्नुहुने अधिवक्ताद्वय टंक दुलाल र विमल पौड्याललाई विशेष धन्यवाद दिइन्छ ।

यो प्रकाशन युरोपियन युनियनको आर्थिक सहयोगमा प्रकाशन गरिएको छ । यसमा समावेश भएका विषयवस्तुको सम्पूर्ण जिम्मा इन्टरनेसनल अलर्ट, महिला कानून र विकास मञ्च र कानुनी सहयोग तथा परामर्श केन्द्रको हो र कुनै पनि परिस्थितिमा युरोपियन युनियनको विचार प्रतिविम्बित भएको मानिने छैन ।

सारसङ्क्षेप

यो अध्ययन नेपालमा न्याय क्षेत्र लगायत प्रमुख अनौपचारिक संयन्त्रहरूका कार्वाही पद्धतिसँग सम्बन्धित विद्यमान न्यायिक नीति एवम प्रक्रियामा केन्द्रित छ। यो प्रकाशन औपचारिक तथा अनौपचारिक न्यायकर्ताहरू बीचको सेतु र समन्वयको सबलीकरणद्वारा न्यायमा पहुँच अभिवृद्धि गर्ने चालू पहलकदमीको एक हिस्सा हो। यो प्रतिवेदनको उद्देश्य सिफारिस गर्ने नभइ वर्तमान न्यायिक नीति सम्बन्धी दिशा र आयामहरूका बारेमा विश्लेषण र अन्तर्दृष्टि प्रदान गर्ने हो। विश्लेषणका प्रमुख बुँदाहरूले निम्न अवस्थाहरू दर्शाउँछन् :

१. अनौपचारिक न्यायिक संयन्त्रप्रति राज्यको सीमित तर बढ्दो पहिचान छ,
२. अनौपचारिक न्यायिक संयन्त्रप्रति राज्यको बढ्दो पहिचान भएपनी अनौपचारिक न्याय विधि र संयन्त्रहरूलाई व्यवस्थित मार्गदर्शनको अभाव छ,
३. यदि सहयोग गरिएको अवस्थामा नयाँ समायोजित न्यायिक नमुनाकालागि पाठ सिक्न लैङ्गिक न्यायिक हस्तक्षेपलाई लिनसकिनेछ,
४. नेपालमा औपचारिक तथा अनौपचारिक न्यायिक व्यवस्थाहरू बीचको सबलीकृत संमेलकालागी आशाप्रद अवसरहरू रहेको अवस्था छ।

पृष्ठभूमि

नेपालमा द्वन्द्वबाट दिगो शान्तिदर्पको वर्तमान संक्रमणकालीन अवधिले नेपाली जनताका बर्दलिंदा आवश्यकताहरूलाई सम्बोधन गर्नकालागी राज्यले आधारभूत सेवाहरूको व्यवस्था गनुपर्ने बारेमा प्रकाश पार्दछ। राज्यले आफ्ना सम्पूर्ण नागरिकहरूलाई पहुँचयोग्य र जवाफदेही न्यायिक प्रावधानको प्रत्याभूति गर्नु शान्तिको प्रमुख सर्त हो। भौगोलिक, वित्तीय र अन्य सीमितताका कारण यो काम गर्न न्यायपालिकाका अगाडी भयङ्कर चुनौती खडा हुनेछन् जसलाई दीर्घकालीन रूपमा सम्बोधन गरिनु पर्छ।

राज्यको न्यायपालिकाले कसरी देशभर कार्यरत थुप्रै अनौपचारिक न्यायिक संयन्त्रसंग अन्तर्क्रिया गर्दछ र उनीहरूलाई अनुमोदन गर्दछ, भन्ने कुरा जारी सुधार प्रक्रियाको एक प्रमुख सवाल हो। त्यस्ता संयन्त्रहरूभित्र दातृनिकायको सहयोगप्राप्त कार्यक्रम, पारालिगल कमिटी, सामुदायिक मेलमिलाप समिति साथै परम्परागत स्थानीय संयन्त्रहरू पर्दछन्।

यो अध्ययन नेपालमा न्याय क्षेत्र लगायत प्रमुख अनौपचारिक संयन्त्रहरूका कार्वाही पद्धतिसँग सम्बन्धित विद्यमान न्यायिक नीति एवम प्रक्रियामा केन्द्रित छ। यो प्रकाशन औपचारिक तथा अनौपचारिक न्यायकर्ताहरू बीचको सेतु र समन्वयको सबलीकरणद्वारा न्यायमा पहुँच अभिवृद्धि गर्ने चालू पहलकदमीको एक हिस्सा हो। यस अध्ययनले अगाडी उल्लेखित दृष्टिकोणका आधारमा नीतिको पुनरावलोकन गर्दछ, अनि औपचारिक नीति अन्तर्गत कुन हदसम्म अनौपचारिक न्यायिक संयन्त्रलाई अनुमोदन गरिन्छ, भन्ने कुराको पहिचान गर्ने लक्ष्य लिएको छ। यसको उद्देश्य बृहत् नीति विश्लेषण गर्ने नभइ सान्दर्भिक नीति संरचना एवं प्रक्रियाहरू र यिनले विभिन्न न्यायिक संयन्त्रबीचको अन्तर्क्रियालाई (कसरी) मद्दत गर्छन् कि गर्दैनन् भन्ने हो। यो सारांशले कार्यक्रमलाई सूचित गर्नेछ, जसले अन्तत्वगत्वा विश्लेषणलाई अभू गहन बनाउनेछ।

यो प्रतिवेदन इन्टरनेसनल अलर्ट २०१२ को *समायोजित या पृथक? नेपालमा औपचारिक तथा अनौपचारिक न्यायिक प्रणालीहरू कसरी कार्यरत छन्?*^१ नामक जिल्ला अनुसन्धान प्रतिवेदनसँगै राखेर अध्ययन गर्दा भन्ने प्रभावकारी हुनेछ। पहाडी र तराईका छवटा जिल्लामा औपचारिक तथा अनौपचारिक न्यायिक न्यायकर्ताहरू अहिले एक आपससँग कसरी व्यवहाररत् छन् अनि औपचारिक एवं अनौपचारिक संयन्त्रहरूले प्रदान गर्ने सेवालाई सेवाग्राहीले कसरी उपभोग गर्छन् भन्ने विषय उक्त जिल्ला अनुसन्धान प्रतिवेदनमा बुझ्न खोजिएको छ।

यी दुवै प्रतिवेदनका प्रमुख लक्षित वर्गहरू राज्यका न्यायकर्मी एवं सुरक्षाकर्मी साथै अनौपचारिक न्यायिक क्षेत्रको सहयोगार्थ संलग्नहरू (विशेषगरी दातृ निकाय) हुन्।

यो प्रतिवेदनको सुरुवातमा सान्दर्भिक कानून, नीति, योजना र अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्धहरूको सारांश समाहित छन्। त्यस पश्चात क्रमशः राज्यको न्यायिक प्रणाली भित्रका प्रमुख संरचना एवं संयन्त्रहरूको अनुसन्धान र गैर-राज्य न्यायिक संयन्त्रहरूको सारांश समेटिएको छ। अन्तिम भागले अध्ययनबाट आएका विश्लेषणका प्रमुख बुँदाहरूमाथि प्रकाश पार्दछ।

^१ इन्टरनेसनल अलर्ट (२०१२) *समायोजित या पृथक? नेपालमा औपचारिक तथा अनौपचारिक न्यायिक प्रणालीहरू कसरी कार्यरत छन्?*, लण्डन/काठमाडौं

भाग १

राष्ट्रिय कानून, नीति, योजना र अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्धहरूको पुनरावलोकन

यो भाग पुनरावलोकित कानून, नीति, खाका र योजनाहरू नेपालको न्याय प्रणालीको सबलीकरण र नेपाली जनताको न्यायमा पहुँच वृद्धि गर्न तयार गरिएको हुन्। यस अध्ययनको उद्देश्य उल्लेखित क्षेत्रहरूमा भावी कामका लागि आधार प्रदान गर्ने भएकाले परियोजनाका लक्ष्यसँग सान्दर्भिक विद्यमान नीति र कानूनको मात्र सारांश र मुख्य खाडल एवं अवसरहरूको पहिचान गरिएको छ जसबाट भविष्यमा नीतिको बकालत गर्न सहयोग पुग्नेछ। खासगरी निम्न दिइएका नीति र कानूनले प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा औपचारिक वा अनौपचारिक न्यायिक प्रणाली बीचको सम्बन्धलाई प्रवर्द्धन गर्छन् र यी दुई प्रणाली बीचको दूरीलाई कायम राख्छन् साथै दूरी घटाउन प्रोत्साहन गर्छन्।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३

नेपालको अन्तरिम संविधानले अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार मापदण्ड लगायत न्यायसम्बन्धी हक (धारा २४), निवारक नजरबन्द विरुद्धको हक (धारा २५) र यातना विरुद्धको हक (धारा २६) लाई संस्थागत गरेको छ। न्यायिक प्रक्रियाका क्रममा निष्पक्ष सुनुवाइ, कानुनी सहायतामा पहुँच र मानवअधिकारको संरक्षणको प्रत्याभूतिको लागि यी अधिकारहरूलाई संविधानमा समाविष्ट गरिएका छन्। संवैधानिक कानून सर्वोच्च हुन्छ र त्यही तहमा त्यसको मान्यता हुन्छ, त्यसैले संविधानका व्यवस्थासँग बाँझिने कुनैपनि कानून बाँझिने हदसम्म निष्क्रिय हुनेछन्। साथै अनौपचारिक न्यायिक संयन्त्रलाई नेपालको अन्तरिम संविधानले अनुमोदन गरेको छैन।

मुलुकी ऐन, २०२०

मुलुकी ऐन २०२० नामले परिचित यस ऐनले फौजदारी एवं देवानी प्रकृतिका प्रावधानलाई^१ समेट्ने, अदालती प्रक्रियाहरूलाई निर्देश गर्ने, अपराध सजायको हद अनि प्रमाण र अधिकारक्षेत्रको मापदण्ड तोक्छ। विभेदकारी र विपरीत कानुनी व्यवस्थालाई सम्बोधन गर्न यो ऐनको १२ पटकसम्म संशोधन भएकोछ। यसले फौजदारी प्रकृतिका अवस्था बाहेक अरू अवस्थामा मुद्दा हाल्ने व्यक्तिले फैसला प्रक्रिया अगावै निवेदनद्वारा मुद्दा दायर गरेको कार्यालयबाटै मिलापत्र गर्नसक्ने उल्लेख गरेकोछ^२। उक्त व्यवस्थाले समुदायमा आधारित मध्यस्थता केन्द्रहरू र पारालिगल कमिटीहरूलाई भ्रगडियाबीच मिलापत्र गराई अदालतलाई मुद्दाको भारबाट राहत दिलाउने अवसरको मार्गप्रशस्त गरिदिएकोछ।

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५

लोकतन्त्र र विकेन्द्रीकरणका सिद्धान्तमा आधारित स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५५^३ वैकल्पिक विवाद समाधान संयन्त्रलाई स्थानीय स्तरमा भ्रै-भ्रगडा मिलाउने संरचनाका रूपमा स्पष्ट पहिचान दिने पहिलो ऐन हो। भाग ३३ र १०१ ले गाउँ विकास समिति (गाविस) र नगरपालिकाहरूलाई^४ निश्चित न्यायिक अधिकार प्रदान गरेका छन् जस अन्तर्गत मात्र मध्यस्थताको संयन्त्र प्रयोगमा आउँछ। स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनले मध्यस्थकर्ताको सूची प्रकाशित गर्ने र भ्रगडियाहरूको सहमतिमा मध्यस्थकर्ता नियुक्त गर्ने अख्तियारी स्थानीय निकायहरूलाई प्रदान गरेको छ। तथापि मध्यस्थता केन्द्रहरू र पारालिगल कमिटी जस्ता लोकप्रिय संयन्त्रहरूलाई उक्त ऐनले प्रत्यक्ष रूपमा सम्बोधन गर्दैन। ऐनको प्रावधान अनुरूप भाग ३३ र १०१ नेपाल सरकारले राजपत्रमा उल्लेख नगरुन्जेल कानुनी रूपमा लागू हुनसक्तैनन् र अहिलेसम्म पनि लागू भएका छैनन्।

तापनि प्रशिक्षित मध्यस्थता केन्द्र र पारालिगल कमिटीका सदस्यहरूलाई स्थानीय सरकारी निकायहरूले सूचीकृत गरेका अरू मध्यस्थकर्ताहरूसँगै सामेल गरेर स्थानीय भ्रै-भ्रगडाको व्यवस्थापन गर्ने अवसर मिलेको छ। साथै स्थानीय स्तरमा विभिन्न विश्वासप्राप्त समुदायका सदस्यहरूको उपलब्धताका कारण स्थानीय सर्वसाधारणहरूलाई भ्रै-भ्रगडाको मिलान र न्याय प्राप्तिको सम्भावना फराकिलो भएको छ।

^१ नेपाल कानून आयोग (२०११क); मुलुकी ऐन २०२०, नं ९ अदालती प्रक्रियासम्बन्धी महल १; २०६८ फाल्गुण २२ मा सम्बन्धित वेवसाइटबाट उद्धृत गरिएको

^२ ऐजन, नं १८२७

^३ नेपाल कानून आयोग (२०११व); स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को प्रस्तावना; २०६८ फाल्गुण २२ मा सम्बन्धित वेवसाइटबाट उद्धृत गरिएको

^४ माथिका अन्य प्रमुख सरोकारवालासम्बन्धी भागमा यसको विस्तृत विवरण दिइएको छ।

नेपाली न्यायपालिकाको पञ्च-वर्षीय रणनीतिक योजना, २००९-१४

नेपाली न्यायपालिकाको दोश्रो पञ्च-वर्षीय रणनीतिक योजना न्यायपालिका र न्यायमा पहुँचलाई प्रवर्द्धन गर्नतर्फ लक्षित छ। यो योजनाले न्यायालयका अगाडी विचाराधीन मुद्दा हल गर्नका लागि मध्यस्थता प्रक्रियालाई सबल गराउन जोडदिएको छ। उक्त उद्देश्य पूर्तिको लागि न्यायपालिकाले पचहत्तरै जिल्ला अदालत, १६ वटा पुनरावेदन अदालत र सर्वोच्च अदालतमा अदालत-प्रेषित मध्यस्थता केन्द्र स्थापित गरेको छ साथै सर्वोच्च अदालत र राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान मार्फत न्याय अधिकारीहरूलाई मध्यस्थता प्रशिक्षण प्रदान गर्दछ।^९

अदालत-प्रेषित मध्यस्थता केन्द्रको मुख्य उद्देश्य भनेको छिटोछरितो र कम खर्चिलो न्यायको प्रत्याभूति गर्नुहो। भ्रगडियाहरूको सहमतिमा न्यायाधीशले विचाराधीन मुद्दा उक्त केन्द्रमा सिफारिस गर्दछन्। अदालत-प्रेषित मध्यस्थताका लागि भ्रगडियाहरूले अदालती प्रक्रियामा नगर्दै सीधै पनि पहल गर्नसक्छन्।

पञ्च वर्षीय योजनाले न्याय क्षेत्र भित्र र बाहिरका साभेदारहरूसँग कार्यगत सम्बन्ध र समन्वय विकसित गर्नका लागि जिल्ला अदालत, पुनरावेदन अदालत र सर्वोच्च अदालतमा न्याय क्षेत्र समन्वय समिति स्थापनाको आवश्यकता औल्याएको छ। सर्त तथा जिम्मेवारी अनुसार उक्त समितिका प्रमुख उद्देश्य भनेको न्यायमा पहुँच सुदृढ गर्ने, न्यायिक निर्णय तथा निर्देशन, न्यायपालिकाको रणनीतिक योजना र अदालतको सुरक्षाको प्रभावकारी कार्यान्वयनकालागि साभेदारहरूबीच समन्वय गर्ने तथा न्यायिक संयन्त्रहरू र नागरिक समाजबीचको सम्बन्ध र समन्वय निर्माण गर्ने हुन्।^{१०} जिल्ला न्याय क्षेत्र समन्वय समितिमा प्रहरी, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय र नेपाल बार एसोसिएसन साथै नागरिक समाजका एक सदस्य प्रतिनिधीहरू लगायत आठ साभेदारहरूको सक्रिय संलग्नता आवश्यकता पर्दछ।^{११} केन्द्रियस्तरमा उक्त समितिको अध्यक्षमा सर्वोच्च अदालतका वरिष्ठ न्यायाधीश र सदस्यहरूमा पुनरावेदन अदालत, जिल्ला अदालत, राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान, नेपाल बार एसोसिएसन, न्याय परिषद्, नेपाल प्रहरी, कानुन मन्त्रालय, अर्थ मन्त्रालय, राष्ट्रिय योजना आयोग र नागरिक समाज (एक व्यक्ति)को प्रतिनिधित्व रहन्छ।

मध्यस्थता ऐन, २०११

लामो प्रक्रिया र बहु-संशोधन पश्चात २०११ मा संसदद्वारा पारित मध्यस्थता ऐन विवाद समाधानकालागि अनौपचारिक विधिलाई स्वीकार गर्नेमा पहिलो ऐन हो। उक्त ऐनको प्रस्तावनामा सर्वसाधारणको हितार्थ मध्यस्थतालाई छिटो, कम खर्चिलो र सुलभ संयन्त्रका रूपमा उल्लेख गरिएको छ।^{१२} ऐनले मध्यस्थतालाई सो ऐन अन्तर्गत मनोनित मध्यस्थकर्ताको परामर्शमा विवादरत पक्षहरूबीचको भ्रगडा समाधान गर्ने प्रक्रियाका रूपमा व्याख्या गरिएको छ।^{१३}

उक्त ऐनले प्रष्ट रूपमा मध्यस्थकर्ताको पद्वि, कार्यक्षेत्र एवं आधारभूत प्रावधानहरू उल्लेख गरेको छ। ऐनले अनौपचारिक समुदायमा आधारित मध्यस्थताका अभ्यासहरूलाई^{१४} पनि पहिचान दिने र उक्त संयन्त्रको बनावट र मध्यस्थकर्ताको प्रशिक्षणकालागि^{१५} आधारभूत नियमहरू स्थापित गर्दछ। त्यतिमात्र नभई ऐनले सम्पूर्ण निर्णयहरूको लिखित स्थानीय निकाय (गाविस या नगरपालिका) मा दर्ता अनिवार्य गरेको छ। ऐनको भाग ३५ ले सामुदायिक मध्यस्थकर्ताको विवाद मिलान क्षमता अभिवृद्धिकालागि आवश्यक सम्पूर्ण प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउने जिम्मेवारी जिबिस, गाविस र नगरपालिकालाई तोकेको छ। स्थानीय निकायहरू र सामुदायिक मध्यस्थता केन्द्र बीचको सम्बन्ध र समन्वयको क्षेत्रको हद पनि ऐनमा उल्लेख गरिएको छ।

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५५लाई मध्यस्थता ऐनमा प्रत्यक्ष रूपमा साभार गरिएको छ। विशेषगरी, भाग ४६ अनुसार आवश्यकता परेमा र विवादरत पक्षहरूले सहमति जनाएमा अदालत या अर्ध-न्यायिक निकायहरूले विचाराधीन मुद्दालाई मध्यस्थताकालागि स्थानीय निकायहरूमा सिफारिस गर्नसक्छन्। ऐनमा यो बाहेक मध्यस्थता अनुगमन समितिको^{१६} व्यवस्थाको उल्लेख गरिएतापनि यसकालागि

^९ सर्वोच्च अदालत (२००९); नेपाली न्यायालयहरूको पञ्चवर्षीय योजना, सर्वोच्च अदालतको आधिकारिक वेबसाइटबाट २०६८ फाल्गुण २२ (पेज२५-२७) मा साभार गरिएको हो।

^{१०} सर्वोच्च अदालत (१९९२); सर्वोच्च अदालतको नियम, धारा १३, ११औं संशोधन; नेपाल

^{११} ऐन

^{१२} नेपाल कानून आयोग (२०११ ग); मध्यस्थता ऐन, २०११ को प्रस्तावना; नेपाल कानून आयोगको आधिकारिक वेबसाइटबाट २०६८ फाल्गुण २२ मा साभार गरिएको

^{१३} ऐन; भाग २(८)

^{१४} ऐन; भाग ३३(२)

^{१५} ऐन; भाग ३४

^{१६} ऐन; भाग २९(३४)

को-कसरी जिम्मेवार रहने भन्नेमा थप विवरण दिइएको छैन। त्यसैगरी, मध्यस्थता बोर्डको स्थापनाको^{१४} आवश्यकता समेटिएतापनि बोर्डद्वारा गरिने मध्यस्तकर्ता या केन्द्रहरूको आचरण अनुगमन र मूल्याङ्कन कार्यका बारेमा स्पष्ट गर्ने कुनैपनि प्रावधान छैनन्। अन्तिममा, सरकारले ऐनलाई नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित गरेको छैन जसलेगर्दा कानुनी अनिश्चितता पैदा भएको छ।

घरेलु हिंसा (कसुर तथा सजाय) ऐन, २०६६

एक दशकको बहस पश्चात घरेलु हिंसाको कानुनी व्याख्या गर्न र दोषीलाई न्यायको कठघरामा उभ्याउन घरेलु हिंसा (अपराध एवं सजाय) ऐनलाई २०६६ सालमा संसदले पारित गर्यो। यो ऐन अनुसार पीडितले स्थानीय निकाय (गाविस या नपा) प्रहरी कार्यालय, राष्ट्रिय महिला आयोग र जिल्ला अदालतमध्ये कुनैपनि एक संस्थामा पीडककाविरुद्ध उजुरी दायर गर्नसक्छन्।^{१५} उजुरी दायर भएको स्थानीय निकाय (गाविस या नपा) प्रहरी कार्यालय या राष्ट्रिय महिला आयोगमा आरोपित व्यक्ति २४ घण्टाभित्र (यात्रा समय बाहेक) स्वयं उपस्थित नभएमा या बयान दिन इन्कार गरेमा गिरफ्तारी गरिन्छ।^{१६}

ऐनले मध्यस्थतालाई वैकल्पिक विवाद समाधान संयन्त्रको रूपमा पहिचान दिएतापनि पीडितको इच्छामा भरपर्दछ। यसका बावजूद पारालिगल कमिटी वा समुदायमा आधारित मध्यस्थता जस्ता वैकल्पिक विवाद समाधान संयन्त्रहरूलाई यसमा स्पष्ट उल्लेख गरिएको छैन। भाग ४(११) अनुसार, यदि पीडित पीडकसँग मेलमिलाप गर्न तयार हुन्छ भने प्रहरी या स्थानीय निकायका कर्मचारीले मुद्दा दर्ता गरेको ३० दिनभित्र मध्यस्थता गर्न सक्नेछन्।^{१७} यदि मध्यस्थताद्वारा पनि विवाद नसुल्भिएमा, वादीको स्वीकृतिमा प्रहरी या स्थानीय निकायका कर्मचारीले १५ दिनभित्रमा विवरण, प्रमाण र कानुनी कागजात सहित मुद्दा अदालतमा पठाउनु पर्नेहुन्छ।^{१८}

कानुनी सहायता सम्बन्धी ऐन, २०५४

संवैधानिक रूपमा स्वतन्त्र सुनुवाइको अधिकारको सिद्धान्तलाई सम्बोधन गर्नकालागि, नेपालको अन्तरिम संविधानले न्याय प्राप्त गर्न चाहने तर आर्थिक रूपमा विपन्नहरूको कानुनी उपचारको हकलाई मान्यता प्रदान गरेकोछ।^{१९} विक्रम सम्बत २०५४ मा स्थापित कानुनी सहायतासम्बन्धी ऐनले कानुनी उपचारार्थ खर्च जुटाउन नसक्नेहरूका लागि कानुनी सहायता सेवाको सुनिश्चितता प्रदान गर्दछ।^{२०} ऐनले प्रत्येक जिल्लामा कानुनी सहायता समिति स्थापनाको व्यवस्था र नीति र बजेटसम्बन्धी अनुगमन गर्ने उद्देश्यले केन्द्रमा एउटा कानुनी सहायता समिति स्थापना गरिने व्यवस्था गरेकोछ। केन्द्रिय कानुनी समिति अन्तर्गत सदस्यका रूपमा कानुन तथा न्याय मन्त्रालय, नेपाल बार काउन्सिल र नेपाल बार एसोसिएसन रहन्छन्। यी संस्थारूले केन्द्र सरकारबाट बजेट प्राप्त गर्दछन् साथै यिनीहरू सहायताकालागि उपयुक्त व्यक्ति छनोट र सेवाप्रदायक कानुनी व्यवसायीहरूको सूचीकरण गर्न अधिकारप्रदत्त छन्। ऐनले अनौपचारिक क्षेत्र एवं नागरिक समाजले प्रदान गर्ने कानुनी सहायता नभइ राज्यले प्रदान गर्ने सहायतालाई मात्र उल्लेख गरेकोछ। तापनि, नागरिक समाज संगठनले कानुनी सहायता समिति कोषलाई सहयोग गर्नसक्ने कुरालाई यसले उल्लेख गरेको छ।

जातीय भेदभाव तथा छुवाछुत (अपराध तथा सजाय) ऐन, २०११

नेपालमा जातीय भेदभाव तथा छुवाछुतको अन्त्य गर्ने उद्देश्यले सन् २०११ मा जातीय भेदभाव तथा छुवाछुत (अपराध तथा सजाय) ऐन ल्याइएको छ। ऐनले जात या जातीयता, विशेषगरी छुवाछुतका आधारमा भेदभाव, बहिष्करण, निषेध र अपमानजनक व्यवहारलाई वर्जित गरेकोछ। उक्त ऐन अनुसार जातीय भेदभाव तथा छुवाछुत सम्बन्धी अपराधलाई सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन २०४८ अन्तर्गत व्यवहार गरिनेछ र दोषीलाई ३ वर्ष कैद र पीडितको क्षतिपूर्तिका लागि एक लाखसम्म जरिवाना हुनेछ। तर ऐनले जात र जातीयतामा आधारित विवाद निराकरणका लागि अनौपचारिक संयन्त्र या निकायको परिकल्पना गरेको छैन। यस्ता विवाद निराकरणका लागि वैधानिक निकायलाई मात्र उल्लेख गरिएकोछ, जसअनुसार सर्वप्रथम मुद्दा प्रहरीमा दायर हुनुपर्दछ (भाग ५), त्यहाँबाट मुद्दामा सुनुवाइ नभएमा राष्ट्रिय दलित आयोग वा स्थानीय निकायमा प्रथम सूचना प्रतिवेदन दर्ता गराउन सकिनेछ (भाग ५(३)) जलि गर्दा कानुन अनुसार मुद्दाको उपचार गर्नसकिनेछ (भाग ५/५)।

^{१४} ऐजन्; भाग २६

^{१५} नेपाल कानुन आयोग (२०११ घ); घरेलु हिंसा (अपराध एवं सजाय) ऐन, २०६६ (भाग ४ र ५) नेपाल कानुन आयोगको आधिकारिक वेबसाइटबाट २०६८ फाल्गुण २२ मा साभार गरिएको

२२ मा साभार गरिएको

^{१६} ऐजन्; भाग ४(४)^{१७} ऐजन्; भाग ४(८)

^{१८} ऐजन्; भाग ४(११)

^{१९} नेपाल कानुन आयोग (२०११ ड); धारा २४(१०), न्यायसम्बन्धी अधिकार, नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३; नेपाल कानुन आयोगको आधिकारिक वेबसाइटबाट २०६८ फाल्गुण २५ मा साभार गरिएको

^{२०} थप जानकारीकालागि सेलर्डको आधिकारिक वेबसाइट हेर्नुहोला।

लैङ्गिक हिंसामा आधारित सरकारी राष्ट्रिय कार्ययोजना, २०१० एवं संयुक्त राष्ट्र संघ सुरक्षा परिषद्को संकल्प प्रस्ताव १३२५/१८२० को कार्यान्वयन

सन् २००९ को अन्त्यमा, प्रधानमन्त्रीको कार्यालयले “लैङ्गिक हिंसाविरुद्धको वर्ष, २०१०” नामक कार्यक्रमका लागि कार्ययोजना तर्जुमा गरी सुरुवात गर्यो। उक्त योजनाका ६ वटा निश्चित उद्देश्य छन्, जसलाई दुई भागमा विभाजन गरिएको छ: पहिलोले लैङ्गिक हिंसालाई सम्बोधन गर्ने लक्ष्य राख्छ भने दोस्रोले उक्त समस्याको रोकथामका पहलहरूको व्यवस्था गर्दछ।^{११} पहिलो उद्देश्य अन्तर्गत लैङ्गिक हिंसाबाट बाँचेका वा पीडितको न्यायमा सुदृढ पहुँचका लागि कानुनी र संस्थागत सुधारको प्रत्याभूति एवं कानुन कार्यान्वयन सुनिश्चित गर्न, प्रत्येक नगरपालिका र गाविसमा पारालिगल कमिटीको स्थापना र परिचालन मार्फत लैङ्गिक रूपमा संवेदनशील व्यवहारद्वारा कानुन कार्यान्वयन गर्न गराउन सेवाप्रदायकहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने योजनामा विशेष रूपमा उल्लेखित छ।^{१२} यहाँ राज्यले महिलाको न्यायमा परिस्कृत पहुँचका लागि दातृ निकायको लगानी रहेका अनौपचारिक न्यायिक संयन्त्रको सहयोगको सन्दर्भ प्रष्ट उल्लेख गरेको छ।

नेपालले सन् २०११ मा संयुक्त राष्ट्र संघ सुरक्षा परिषद्को संकल्प प्रस्ताव १३२५ र १८२० को भावनालाई कार्यान्वयन गर्न राष्ट्रिय कार्ययोजना तयार गरेको छ। योजनाले व्यापक प्रकृतिका मुद्दाहरू र स्थानीयतहसँगको परामर्शका क्रममा अगाडि सारिएका ३,००० सिफारिसमध्येका केहीलाई सम्बोधन गर्दछ। प्रहरी कार्यालय अन्तर्गतका महिला तथा बालबालिका सेवाकेन्द्रहरूको सबलीकरण, कानुनी सहायताको व्यवस्था र यौन र लैङ्गिक हिंसाबाट बाँचेकाहरूकालागि औषधोपचार र मनोवैज्ञानिक र सामाजिक परामर्श जस्ता कार्यक्रम कार्ययोजनामा उल्लेखित छन्। राष्ट्रिय कार्ययोजना कार्यान्वयनका लागि सरकारी मन्त्रालयहरू, राष्ट्रिय-अन्तर्राष्ट्रिय नागरिक समाज संगठनहरू, दाताहरू लगायत विस्तृत किसिमका सरोकारवालाहरूको पहिचान गरिएको छ। न्यायमा पहुँचको सहयोगार्थ औपचारिक र अनौपचारिक न्यायिक निकायहरूबीचको समन्वयका बारेमा प्रष्ट उल्लेख नभएतापनि योजनाको कार्यान्वयनमा दाता र गैरसरकारी संगठनको सहभागिताले दातृ निकायबाट सञ्चालित महिलाकालागि न्यायिक पहुँचको कार्यक्रम र औपचारिक न्यायिक पहुँच कार्यक्रम बीच साभेदारी विकास गर्ने अवसर प्रदान गर्नसक्छ।

अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्धहरू एवं कानुनी संरचनाहरू

नेपालले २१ वटा अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकारसम्बन्धी कानुनी दस्तावेजलाई अनुमोदन गरेको छ।^{१३} उक्त अनुमोदनले नेपालभित्र विभेदरहित कानुनी र न्यायिक प्रक्रिया र तिनका नतिजाको निश्चितता लगायत निश्चित मानवअधिकारहरूलाई प्रवर्द्धन गरेको छ। यी अनुबन्धहरूको सदस्य भएको नाताले नेपालले मानवअधिकारसम्बन्धी प्रावधानलाई सरकारी नीति र कार्यक्रममा समावेश गर्नुपर्ने हुन्छ। केही अनुबन्धहरूको हकमा भने संरक्षित मानवअधिकारहरूको उल्लंघन भए-नभएको सुनुवाइ गर्ने अख्तियारप्राप्त अनुगमन निकायको स्थापना गर्न आवश्यक हुन्छ। अर्थात्, यदि मानिसहरू राष्ट्रिय न्यायिक निकाय वा संयन्त्रबाट न्याय प्राप्तबाट वञ्चित भए भने उनीहरूले उक्त अनुगमन निकायमा मुद्दा दर्ता गर्नसक्छन्। निम्न सूचीमा नेपाल सदस्य रहेका केही प्रमुख महासन्धि र प्रतिज्ञापत्रहरू उल्लेख छन्:

- ▶ सबै किसिमका जातीय भेदभाव उन्मूलन गर्ने सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि, १९६५
- ▶ आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६
- ▶ नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६
- ▶ महिला विरुद्धका सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्ने सम्बन्धी महासन्धि, १९७९
- ▶ यातना तथा अन्य क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा दण्ड विरुद्धको महासन्धि, १९८४
- ▶ बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९
- ▶ अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, २००६
- ▶ अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठनको महासन्धि (संख्य १६९) आदिवासी तथा जनजाति सम्बन्धी महासन्धि, १९८९

^{११} नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय (२००९); “लैङ्गिकहिंसाविरुद्धको वर्ष, २०१२”को कार्ययोजना, सिंहदरवार, काठमाडौं

^{१२} ऐजन्, पे ५

^{१३} मानवअधिकार सन्धि अनुगमन समन्वय समिति (२००८), नेपाल; प्रमुख अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्धको अनुमोदनको अवस्था: इन्सेकको आधिकारिक वेबसाइटमा पनि उपलब्ध छ।

भाग २

औपचारिक र अनौपचारिक न्यायिक क्षेत्रहरू र यी बीचको अन्तर्क्रियाको सारसंक्षेप

२.१ औपचारिक न्यायिक क्षेत्र

औपचारिक न्यायिक क्षेत्र अन्तर्गत राज्यका न्यायिक संयन्त्र पर्दछन् जस मार्फत विभिन्न संस्था र निकायहरूद्वारा न्याय प्रदान गरिन्छ। केही संस्था र निकायहरू भने अर्धन्यायिक संयन्त्रसंग सम्बन्धित छन्। तल दिइएका संयन्त्रहरू नेपालका प्रमुख औपचारिक न्यायिक संस्था हुन्।

न्यायालय

न्यायिक अधिकार र उत्तरदायित्वको अभ्यास गर्ने संवैधानिक अधिकार तीन तहका अदालतलाई प्रत्यायोजित गरिएकोछ- सर्वोच्च अदालत, पुनरावेदन अदालत र जिल्ला अदालत।^{१४} नेपालभर ७५ जिल्ला अदालत (एक जिल्लामा एउटा), १६ वटा पुनरावेदन अदालत र राजधानीमा एउटा सर्वोच्च अदालत छन्। यी तीन तहका अदालतका साथै थुप्रै विशेष अदालतहरू पनि स्थापित गरिएका छन् (विस्तृत सूचीको लागि अनुसूची २ हेर्नुहोस्)।

सर्वोच्च अदालत मुख्य न्यायपालिकाका साथै फैसला विवरण संग्रह गर्ने प्रमुख संस्था हो, जसको मातहतमा पुनरावेदन र जिल्ला अदालत पर्दछन्। पुनरावेदन अदालतको जिम्मेवारी भनेको जिल्ला अदालतका फैसला र अर्धन्यायिक संयन्त्रहरूले गरेका निर्णयको पुनरावलोकन गर्नु हो (तल हेर्नुहोस्)। पुनरावेदन अदालतलाई कानूनले तोकेबमोजिम केही निश्चित मुद्दा हेर्ने अख्तियारी पनि प्राप्त छ। त्यसैगरी, पुनरावेदन अदालतले मुद्दाको जटिलतालाई मध्यनजर गर्दै वा फैसला हुन ढिलोभएका मुद्दाहरूलाई छिटो फर्सोट गर्न, सर्वोच्च अदालतले स्थानान्तरण गरेका मुद्दाहरू (जिल्ला अदालतमा दायर) हेर्नसक्छ।^{१५} मुद्दा दायर गरिने पहिलो न्यायिक निकाय जिल्ला अदालत हो, जसको अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत दुवै देवानी र फौजी प्रकृतिका मुद्दा पर्दछन्।^{१६} यहीबाट मानिसहरूले राज्यको न्यायिक प्रणालीमा पहिलो पहुँच (पुनरावेदन र सर्वोच्च अदालतको अधिकारक्षेत्र अन्तर्गतको रिट बाहेक) पाउँछन्। जिल्ला अदालतको कार्यक्षेत्रलाई भने बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिट र निषेधाज्ञाको रिट समेट्ने गरी फराकिलो बनाइएकोछ।^{१७}

कानून तथा न्याय मन्त्रालय

कानून तथा न्याय मन्त्रालय न्याय प्रशासनका लागि सरकारी नीति तर्जुमा गर्ने राज्यको एक अंग हो। यो निकायले कानून र नीति निर्माण गर्दछ, जसलाई राज्यका कानुनी अधिकारप्राप्त निकायहरूले अनुमोदन र प्रमाणीकरण गर्दछन्। यस्को उत्तरदायित्व भनेको विधेयक, नियम र राज्यले जारी गर्ने आदेशको मस्यौदा तयार पार्नु र विद्यमान कानूनका साथै नेपालले अनुमोदन गरेका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिस्मरौताको कार्यान्वयन भए-नभएको अनुगमन गर्नुहो। मन्त्रालयमा उपसचिवको नेतृत्वमा एक सक्रिय कानून प्रशासन एकाइ छ, जसले विशेषगरी मन्त्रालयका औपचारिक मामिला हेर्दछ। मन्त्रालयले न्यायपालिका र कानूनसुधार सम्बन्धी निश्चित अनुसन्धान गर्ने एवं कानूनको मस्यौदा तयार पार्ने कानूनसुधार आयोग जस्ता अन्य कानुनी निकायसँग पनि समन्वय गर्दछ। केही मामिलामा मन्त्रालयले स्थानीय समुदायसँग पनि सहकार्य गर्दछ। खासगरी, कानुनी सहयोग व्यवस्थाको पर्यवेक्षण र अनुगमन गर्ने कानुनी सहायता विभागले उक्त कार्यकालागी जनचेतना अभिवृद्धिको जिम्मेवारी पाएकोछ।^{१८}

अनौपचारिक न्यायिक संयन्त्रसँगको समन्वय र उक्त संयन्त्रको नीतिनिर्माणको लागि कुनै निर्दिष्ट विभाग वा कर्मचारीलाई खटाइएको छैन। तापनि, पारालिगल कमिटी र वैकल्पिक विवाद समाधान समितिसँग सहकार्य गर्नेतर्फ मन्त्रालयभित्र चासो बढेका समाचार आइरहेका छन्। उक्त उद्देश्यकालागी दुईवटा कार्यदल बनाइएका थिए, जसमध्ये पहिलोको काम पारालिगल कमिटीलाई व्यवस्थित गर्नु र मन्त्रालयकै न्यायविभाग अन्तर्गत समावेश गर्नुथियो। प्रधानमन्त्रीको कार्यालयलाई प्रतिवेदन बुझाएपश्चात उक्त कार्यदल विघटन भयो। दोस्रो कार्यदलको कर्तव्य विद्यमान मध्यस्थता ऐन २०११ को पुनरावलोकन गर्नु र अझ विस्तृत रूपमा सामुदायिक मध्यस्थता सम्बोधन गर्ने संशोधित ऐन प्रस्ताव गर्नुहो।^{१९}

^{१४} नेपाल कानून आयोग (२०११ ड), धारा १०१

^{१५} नेपाल कानून आयोग (२०११च); न्यायप्रशासन ऐन १९९१, भाग ८(२); नेपाल कानून आयोगको आधिकारिक वेबसाइटबाट २०६८ फाल्गुण २५ मा साभार गरिएको

^{१६} युएनडिपीको कानूनको शासन कार्यक्रम अन्तर्गत फौजी र देवानी मुद्दाका लागि छुट्टाछुट्टै बेन्चको व्यवस्थाकालागी सातवटा जिल्लामा स-साना प्रयास भएकाछन् तर नतिजा देख्न बाँकी छ। हेर्नुहोस् सर्वोच्च अदालत (२००९)

^{१७} ऐजन्, भाग ७(२)

^{१८} कानून तथा न्याय मन्त्रालयका उपसचिव इन्दिरा दाहालसँगको अन्तर्वार्ता, २०६९ आषाढ १८

^{१९} कानून तथा न्याय मन्त्रालयका सहसचिव नरेन्द्रमान श्रेष्ठसँगको अन्तर्वार्ता, २०६९ आषाढ १८

अर्धन्यायिक निकायहरू

राज्यको अदालती प्रणाली बाहेक, केही निश्चित अवस्थामा, फैसला गर्ने अधिकार अदालतबाट कार्यकारिणीमा -- प्रायजसो मन्त्रालयका विभाग र सरकारी कार्यालयहरूमा -- प्रत्यायोजन गरिएकोछ (अनुसूची ३ मा निर्दिष्ट सरकारी मन्त्रालयलाई प्रत्यायोजन गरिएका न्यायिक उत्तरदायित्व उल्लेख गरिएको विस्तृत चार्ट हेर्नुहोस्)। जिल्लातहमा, जिल्ला प्रशासन कार्यालयलाई (जिप्रका) स्थानीय प्रशासन ऐन २०२८ अन्तर्गत जिल्लामा शान्ति र सुरक्षा कायम राख्न केही न्यायिक अधिकारको व्यवस्था गरिएकोछ, साथै सार्वजनिक सुरक्षा ऐन २०४७, केही सार्वजनिक (अपराध तथा सजाय) ऐन २०२७, हातहतियार तथा खरखजाना ऐन २०१९ लगायत अन्य ऐनहरूमा अपराधीलाई दण्डीकरण गर्ने अधिकारको व्यवस्था गरिएकोछ।^{३०} जिप्रकालाई जिल्लामा सञ्चालित अनौपचारिक न्यायिक संयन्त्रसँग औपचारिक सम्बन्ध राख्ने प्रावधान छैन। तर, इन्टरनेसनल अलर्टको अनुसन्धानका क्रममा जिप्रका न्याय खोज्नेहरूकालागी लोकप्रिय विकल्प भएको तथा पारालिगल कमिटीजस्ता अनौपचारिक न्यायिक संयन्त्रहरूले आफूहरूले मध्यस्थता गर्नसकेका मुद्दादर्ताकालागी जिप्रकालाई अनुरोध गरेको पाइएको थियो। मानिसहरूलाई वनपैदावर उपलब्ध गराउन र वनस्रोतलाई व्यवस्थित गर्ने दायित्व बोकेको जिल्ला वन कार्यालयलाई केही समुदायभित्र परम्परागत न्यायकर्मी र समुदायका अग्रजसँगको परामर्शबिना काम गर्न अप्ठेरो परेको तथ्यले देखाएको छ।^{३१}

अन्य प्रमुख सरोकारवालाहरू

नेपाल प्रहरी

नेपाल प्रहरी फौजदारी प्रकृतिका मुद्दामा न्यायको खोजीगर्नेहरूकालागी पहिलो प्रवेश स्थान हो।^{३२} नेपाल प्रहरीको सार्वजनिक सुरक्षा शान्ति स्थापनाकालागी स्थानीय समुदायहरूसँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध रहन्छ। प्रहरीलाई सरकारवादी मुद्दा ऐनमा उल्लेख भएका गतिविधि गर्न र पहिलो सूचना विवरण प्राप्त गर्न त्यस सूचनामा छानविन गरी प्रतिवेदन तयार गर्न साथै प्रहरीको आवश्यक सिफारिस सहित थप कारवाहीकालागी सरकारी न्यायाधिवक्तालाई पेश गर्न अधिकार दिइएकोछ।^{३३} प्रहरीकै महिला तथा बालबालिका सेवाकेन्द्रले घरेलुहिंसा सम्बन्धी दरखास्त बुझ्नसक्छन्।^{३४}

यो पुनरावलोकनले ऐन वा नीतिमा नेपाल प्रहरीले अनौपचारिक न्यायिक संयन्त्रसँग औपचारिक रूपमा सहकार्य बारे स्पष्ट उल्लेख भएको स्थापित गर्नसकेतापनि व्यवहारमा भने मुद्दा दायर या अनुसन्धान गर्नुपरेको खण्डमा ति अनौपचारिक निकायसँग प्रहरीको सम्पर्क तथा समन्वय रहन्छ। उदाहरणकालागी, लैङ्गिक हिंसाको अपराधविरुद्ध प्रमाण संकलन गर्दा महिला तथा बालबालिका सेवाकेन्द्रले पारालिगल कमिटी या समुदायका अग्रजसँग अनौपचारिक रूपमा सम्बन्ध राख्दछ।^{३५}

स्थानीय स्वायत्त शासन निकायहरू

गाविस र नगरपालिका जस्ता स्थानीय निकायहरूलाई स्थानीय विकास प्रवर्द्धन गर्न र विवाद एवं भ्रै-भगडा लगायतका स्थानीय मामिला हेर्न अधिकार र कर्तव्य प्रदान गरिएकोछ। स्थानीय जनताका लागि आफ्नो चासो र समस्या सुल्झाउन ति निकायहरू महत्वपूर्ण छन्। अर्भ विशेषगरी, स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५५ र घरेलु हिंसा (कसुर तथा सजाय) ऐन २०६६ ले स्थानीय निकायहरूलाई घरेलु हिंसाजस्ता अपराध र सामुदायिक विवादका सम्बन्धमा प्रवेशाधिकार दिएकाछन् (विस्तृत जानकारीका लागि अनुसूची ३ हेर्नुहोस्)। सैद्धान्तिक रूपमा गाविस र नगरपालिकालाई आफ्नो भौगोलिक कार्यक्षेत्रभित्रका विवाद दर्ता गर्ने र मिलाउने अख्तियारीका साथै मध्यस्थता ऐन २०११ अन्तर्गत मध्यस्थकर्ता सूची तयार गर्ने, र सबै मुद्दा मध्यस्थता समिति मार्फत समाधान गरिनु पर्ने अधिकार छ। यसका बावजुद, स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५५ ले प्रदत्त उक्त शक्तिको प्रयोगका लागि सरकारले त्यसबारेमा नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेकोछ, जुन अहिलेसम्म हुनसकेको छैन र जसकारण स्थानीय निकायहरू कानुनत मध्यस्थता गर्न असमर्थ छन्। उनीहरूलाई अनौपचारिक न्यायिक निकाय, मध्यस्थता समूह या परम्परागत प्रणालीसँग सहकार्य गर्ने अनुमति छैन, जुन प्रहरीका हकमा भने अनौपचारिक तवरमा भइरहेको पाइएकोछ।^{३६}

^{३०} विस्तृत जानकारीकालागी गृह मन्त्रालयको आधिकारिक वेबसाइट www.moha.gov.np हेर्नुहोस्।

^{३१} कैलालीका जिल्ला वन अधिकृतसँगको अनुसन्धान प्रमाणीकरण बैठक, २०६९ जेठ ७

^{३२} नेपाल कानून आयोग (२०१९छ); राज्यमुद्दा ऐन १९९१, भाग ३(१), पेज ११; नेपाल कानून आयोगको आधिकारिक वेबसाइटबाट २०६८ फाल्गुण २७ मा साभार गरिएको

^{३३} ऐन, भाग ६ र १७

^{३४} नेपाल कानून आयोग (२०१९छ)

^{३५} इन्टरनेसनल अलर्ट (२०१९) *समायोजित या पृथक? नेपालमा औपचारिक तथा अनौपचारिक न्यायिक प्रणालीहरू कसरी कार्यरत छन्?*, लण्डन/ काठमाडौं

^{३६} ऐन

नेपाल बार एसोसिएसन

विसं २०१३ पौष ७ मा स्थापित यो संस्था नेपाली कानूनकर्मीहरूको छाता संगठन हो। नेपाल बार एसोसिएसन र यस अन्तर्गतका समितिहरूलाई कानुनी सहायता सम्बन्धी ऐन २०५४ ले मान्यता दिएकोछ। पेशागत प्रकृतिको मात्र नभई वैधानिक मान्यता पनि पाएकाले नेपाल बार एसोसिएसनले कानूनले निश्चित गरेका जिम्मेवारी पालना गर्नुपर्दछ।^{३७} नेपाल बार एसोसिएसनले संस्थागत रूपमा अनौपचारिक न्यायिक निकायहरूसँग सम्पर्कको हात अघि सारेको प्रमाण रिलै भेटिन्छ। तापनि, लैङ्गिक हिंसाका सम्बन्धमा पीडितलाई कानुनी सहायता प्रदान गर्न जिल्ला बार एसोसिएसन र पारालिगल कमिटीबीच तदर्थ सहकार्य विद्यमान छ।^{३८}

राष्ट्रिय आयोगहरू

नेपालमा विभिन्न आयोग छन्, जसमध्ये राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, राष्ट्रिय महिला आयोग र राष्ट्रिय दलित आयोग पनि हुन्। यी आयोगहरूले अनौपचारिक न्यायिक निकायसँग न्यायमा पहुँचकालागी प्रणालीगत समन्वय गर्ने गरेको पाइएको छैन।

२.२ अनौपचारिक न्यायिक संयन्त्रहरू

अनौपचारिक न्यायिक संयन्त्रहरू भित्र दातृ सहायतामा सञ्चालित सामुदायिक मध्यस्थता केन्द्र जस्ता निकाय तथा विभिन्न नेपाली समुदायका बेजोड परम्परागत विवाद व्यवस्थापन संयन्त्र दुवै पर्दछन्।

क. अनौपचारिक न्यायिक संयन्त्रहरू (दातृ-अनुदान प्राप्त)

समुदायमा-आधारित मध्यस्थता

अहिलेका वर्षहरूमा, सीमान्तकृत समूहहरूलाई न्यायमा पहुँचकालागी सहयोग गर्न अन्तर्राष्ट्रिय सरोकारवालाहरू अनौपचारिक न्यायिक संयन्त्रहरूसँग परिचित हुन्, यिनको कार्यपद्धति जान्न र यिनले कसकालागी काम गर्छन् भन्ने बुझ्न उद्यत छन्। दातृ निकायको सहयोगप्राप्त सामुदायिक मध्यस्थता केन्द्रहरूले विगत एक दशकमा नेपालका ग्रामीण भेगहरूमा विवाद निरूपणार्थ महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ। उक्त केन्द्र स्थानीय समुदायमा सर्वाधिक लोकप्रिय र चालूरत वैकल्पिक विवाद समाधान संयन्त्रहरूमध्येको एक हो जसलाई युएनडिपी, डिएफआईडी, जाइका र द एसिया फाउण्डेसन जस्ता संस्थाहरूको अधिकतम सहयोग प्राप्त छ। यी कार्यक्रमहरूको औपचारिक न्यायिक प्रणालीसँगको सहकार्यका बारेमा केही स्पष्ट प्रमाणहरू छन्। उदाहरणार्थ, युएनडिपीले सर्वोच्च अदालतसँगको साभेदारीमा “न्यायमा पहुँचको सुदृढीकरण” नामक परियोजना मार्फत कैलाली, दाङ, सुर्खेत र उदयपुर जिल्लाका कूल ३६ गाविस र चार नगरपालिकामा सामुदायिक मध्यस्थता कार्यक्रम लागूगरिहेको छ।^{३९} निष्पक्षता, दातृ-सहयोग प्राप्त ति कार्यक्रमहरूको मूलमन्त्र हो र विभिन्न हस्तक्षेपहरूमा फरक-फरक स्वरूप, प्रक्रिया र मध्यस्थता नियमावलीको अवलम्बन भएतापनि न्याय नपाएकाहरू कार्यक्रमप्रदत्त सेवा प्रयोगरत् छन् र लावान्वित पनि।

पारालिगल कमिटी

दातृ-सहयोगमा आधारित पारालिगल कमिटीहरू सन् २००२/०३ देखि अहिलेसम्ममा ५९ जिल्लामा गाउँस्तरसम्म फैलिएका छन्। यी कमिटीहरूको गठन लैङ्गिक असमानताका सवालमा, विशेषगरी, स्थानीय तहमा यौनहिंसा र लैङ्गिक हिंसालाई सम्बोधन गर्नकालागी भएका हो। युएनडिपी^{४०}, युनिसेफका साथै स्थानीय विकास मन्त्रालयले भिन्न भिन्न प्रकारका पारालिगल नियमावली तयार पारेका भएतापनि सम्पूर्ण नियमावलीहरूले कार्य र कारवाहीका स्वरूप एवं न्यायिक प्रक्रियामा मध्यस्थता र सहजीकरणका बारेमा जानकारी प्रदान गर्दछन्।^{४१} पारालिगल कमिटीका सदस्यहरूको प्रमुख भूमिका भनेको पीडितहरूलाई औपचारिक न्यायिक अंगहरूबाट न्याय दिलाउन सहजीकरण गर्नुहो। पारालिगल कमिटीका सदस्यहरूले औपचारिक रूपमा मध्यस्थकर्ताको तालिम नपाएतापनि आधारभूत कानुनी तालिम लिएका हुन्छन्, जुन सीप मध्यस्थताको आग्रह भएमा प्रयोग हुन्छ।

^{३७} नेपाल बार एसोसिएसन (२०१२), नेपाल बार एसोसिएसनको परिचय, उक्त संस्थाको वेबसाइटबाट २०६८ चैत्र २१ मा साभार गरिएको

^{३८} इन्टरनेसनल एलर्ट (२०१२)

^{३९} विस्तृत विवरण सर्वोच्च अदालतको बृहद परियोजना वेबसाइटमा उपलब्ध छ।

^{४०} न्यायमाथो पहुँचको प्रवर्द्धन परियोजना, युएनडिपी/सर्वोच्च अदालत (२००९); समुदायमा आधारित पारालिगल कार्यक्रम सहयोगी हातेपुस्तिका, काठमाडौं, नेपाल

^{४१} स्थानीय विकास मन्त्रालय (२०१०); पारालिगल कमिटीको निर्माण एवं सञ्चालन प्रक्रिया, ललितपुर, नेपाल

महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयले स्थानीय स्तरमा महिला र बालबालिकाका समस्या समाधान गर्न पारालिगल कमिटीलाई भूमिका र जिम्मेवारी प्रत्यायोजन गर्न सुरु गरेकोछ। मन्त्रालयले पारालिगल कमिटीका सम्बन्धमा तयार पारिएका नियमावलीहरू यसका प्रमाण हुन्। पीडितका आवश्यकता बमोजिम पारालिगल कमिटिले महिला विकास कार्यालय, गाउँ विकास समिति, जिल्ला प्रहरी कार्यालय र जिल्ला प्रशासन कार्यालयजस्ता स्थानीय निकायसँग सम्पर्क स्थापित गर्दछन्। सिफारिस गरिएका मामिलाका उदाहरणमा प्रहरीमा दर्ता गरिएका बलात्कार, घरेलु हिंसा र बेचबिखन साथै गाविसमा गरिएका नागरिकताका सिफारिस पर्दछन्। विगतका वर्षहरूमा इन्टरनेसनल अलर्टले गरेको अनुसन्धानका अनुसार पारालिगल कमिटीहरू समुदायतहमा एकदमै प्रभावकारी हुनसक्छन् जसमा विशेषगरी महिलाविरुद्धको हिंसाको सामना गर्न सफलता मिलेको देखिएकोछ।^{४२}

ख. परम्परागत विवाद निरूपण संयन्त्रहरू

राज्यको न्यायसेवा र दातृ-सहयोगमा आधारित अनौपचारिक न्यायिक संयन्त्रका साथै परम्परागत संयन्त्रहरूले पनि स्थानीय स्तरमा समुदायका सदस्यहरूलाई सामाजिक संवादका प्रक्रियाहरू मार्फत न्याय प्रदान गर्न पहल गरेका छन्। यी संयन्त्रहरूले मुस्लिम, थारू, लिम्बु र दलित समुदायजस्ता निश्चित समूह भित्रका सामाजिक, सांस्कृतिक, जातीय र धार्मिक मूल्यपद्धतिका आधारमा फैसला गर्दछन् (नेपालका विभिन्न समुदायहरूमा अभ्यासरत् परम्परागत न्यायिक संयन्त्रहरूको विस्तृत जानकारीकालागि अनुसूची ४ हेर्नुहोस्)। समूहहरूबीचका प्रक्रिया र परम्परामा व्यापक असमानताहरू व्याप्त रहेतापनि, फैसला गर्दा ती निकायहरूले महिला विरुद्धका सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्ने सम्बन्धी महासन्धि १९७९ वा नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र १९६६ जस्ता अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकारका मापदण्डहरूका बारेमा जानकारी राखेका या तिनलाई आधार बनाएका प्रमाणहरू कमै मात्र छन्।^{४३}

समुदायपिच्छे भिन्न यी संरचनाहरूसँग आफ्ना कार्यलाई निर्देश गर्ने औपचारिक दस्तावेज, अधिकार वा कार्यस्वरूप छैन। यसकारण ती संयन्त्रहरू राज्यको न्यायप्रणालीसँग व्यवस्थित रूपमा अन्तर्क्रिया गर्दछन् कि गर्दैनन् यकीन गर्न गाह्रो छ। एक्लो उदाहरणको रूपमा किटान गर्न आवश्यकता नभएतापनि इन्टरनेसनल अलर्टको अनुसन्धानका क्रममा परम्परागत संयन्त्र र औपचारिक निकायबीच समन्वय स्थापित भएको एउटा मात्र दृष्टान्त फेलापर्यो जहाँ मुस्लिम समुदायका अगुवाहरूले स्थानीय मुद्दालाई जिल्ला अदालतमा पुर्याएका थिए।^{४४}

^{४२} इन्टरनेसनल एलर्ट (२०१२)

^{४३} ऐजन

^{४४} ऐजन

भाग ३

सरोकारका बुँदा एवं निश्कर्ष

अनौपचारिक न्यायिक संयन्त्रप्रति राज्यको सीमित तर बढ्दो मान्यता

नेपालको कानून र न्याय क्षेत्रहरूबाट अनौपचारिक न्यायिक संयन्त्रको पहिचानलाई स्वीकार्ने र समन्वय गर्ने केही कोशिस भएका छन् । देवानी प्रकृतिका स्थानीय विवादको निराकरण अनौपचारिक तवरमा मुख्यतया: दातृ-निकायको सहयोग प्राप्त संयन्त्र वा परम्परागत न्यायिक समूहको मध्यस्थताद्वारा गरिन्छ । नीतिका आधारमा, घरेलु हिंसा -कसुर तथा सजाय) ऐन २०६६ र मध्यस्थता ऐन २०६८ को घोषणा र त्यसमा आधारित रहेर बनाइएका अदालत प्रेषित मेलमिलाप केन्द्रहरू, राज्यले मध्यस्थतालाई वैकल्पिक विवाद निरूपणको माध्यमका रूपमा प्रवर्द्धन गरेको ज्वलन्त उदाहरण हुन् । साथै, स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनले व्यवस्था गरे अनुरूप देवानी प्रकृतिका विवाद समाधान गर्न गाविसभित्रै मध्यस्थता समितिको गठनलाई राज्यले मध्यस्थतालाई अनुमोदन गरेको उदाहरणको रूपमा लिनसकिन्छ, यद्यपी स्थानीय निकायलाई औपचारिक रूपमा मध्यस्थताको अधिकार अहिलेसम्म नदिइएतापनि (नेपाल राजपत्रमा सरकारी सूचना प्रकाशित नहुन्जेल) । राज्यको नीतिमा पनि पारालिगल कमिटीले विशेषगरी प्रधानमन्त्री कार्यालय मातहतको लैङ्गिक हिंसासम्बन्धी राष्ट्रिय कार्ययोजना २०१० र महिला तथा बालबालिका मन्त्रालयको पारालिगल कमिटी सम्बन्धी नियमावलीमा स्थान प्राप्त गरेका सूक्ष्म संकेत पाएकोछ; यसो भएतापनि ती पहलकदमीलाई दातृनिकाय-नेतृत्वका अनौपचारिक संयन्त्रलाई राज्यले पूरापूर सहयोग गरेको रूपमा लिन आवश्यक छैन ।

यो चलनका बावजुद, सम्पूर्ण वैकल्पिक विवाद निरूपणका संयन्त्रहरूलाई राज्यका नीति र योजना तहमा औपचारिक पहिचान दिइएको छैन । नेपाली जनतालाई न्याय प्रदान गर्नकालागि पारम्परिक विवाद निरूपण संयन्त्रलाई प्रणालीगत र संस्थागत मान्यता वा सहयोग रहेको कसैमात्र संकेत पाइन्छन् । औपचारिक क्षेत्रमा काम गर्नेहरूलाई पारम्परिक संयन्त्रको अवस्थिती र तिनको प्रभावकारिताका बारेमा ज्ञान भएतापनि उक्त परिस्थितीले न्यायालय र अनौपचारिक संयन्त्रबीचको दूरी खडा गरेकोछ । यदाकदा, यी दुवै संयन्त्रबीच स्थानीय स्तरमा समन्वय र व्यवहारिक कार्यसम्बन्ध देखिएतापनि, व्यवस्थित संयोजनको अभाव छ ।

राज्यको बढ्दो मान्यताका बावजुद अनौपचारिक न्यायिक विधि एवं संयन्त्रका लागि व्यवस्थित मार्गनिर्देशनको अभाव

वैकल्पिक विवाद निरूपणका विधि र अनौपचारिक न्यायिक संयन्त्रको भूमिकालाई मान्यता दिन राज्यले ढिलासुस्ती गर्दा सर्वव्यापी नियमावली र कारवाहीका अधिकारको रिक्तता उजागर भएकोछ । औपचारिक न्यायप्रणालीको दायित्व न्यायसम्पादनको निगरानी गर्नुहो, यो भूमिका वैकल्पिक विवाद निरूपण र अनौपचारिक न्याय सम्पादनका सम्बन्धमा लागू गर्न बाँकी छ र अनौपचारिक संयन्त्रहरूलाई स्थापित मापदण्ड तथा व्यवहारद्वारा नियमन गर्न बाँकीनै छ । सर्वप्रथम, अनौपचारिक संयन्त्रले कसरी विवादको व्यवस्थापन गर्छन् भन्नेमा सुनिश्चितताको खडेरी छ अनि ति संयन्त्रका न्यायकर्ताहरूको भूमिका, जिम्मेवारी र तालिममा विविधता छ । उदाहरणकालागि, गैर-सरकारी संस्थाले दातृ समुदायको सहयोगमा अनौपचारिक क्षेत्रका पारालिगल कमिटी निर्देशिका र सामुदायिक मध्यस्थकर्ताकालागि आचारसंहिता जस्ता फरक-फरक तालिम योजना र स्वरूप तयार पारेका छन् । दोस्रो, राज्यका निकायले कहिले र कसरी अनौपचारिक न्यायिक निकायहरू सँग अन्तर्क्रिया गर्छन् भन्नेमा भिन्नता छ । यसमा थप, परम्परागत निकायहरूलाई न त न्यायिक नीतिले सूचित गर्छन् न त राज्यले अनुगमन नै । यी निकायसँग आफ्नो समुदायभित्र मात्र देवानी प्रकृतिका समस्यालाई समाधान गर्न अनौपचारिक र स्वेच्छिक तवरमा काम गर्ने अधिकार छ भने आपराधिक वा फौजदारी प्रकृतिका समस्यालाई राज्यका स्थानीय अधिकारप्राप्त निकाय समक्ष सुम्पिनु पर्नेहुन्छ ।

अनुगमनको अभावको तात्पर्य व्यवस्थित सूचना संकलन नहुनुहो साथै कसले के प्रयोजनका लागि यी प्रणालीको उपयोग गर्नेगर्दछन्; कति मुद्दा हेरियो र फर्स्टो गरियो; र समस्या समाधानका क्रममा कुन हदसम्म कानून, मानवअधिकार र लैङ्गिक संवेदनशीलतालाई पालना गरियो भन्ने सवालमा कुनै आधिकारिक रेकर्ड छैन । वास्तवमा, अनौपचारिक संयन्त्रकालागि राज्यको अनुगमन प्रणालीको अभावले कुन-कुन तरीकाद्वारा अनौपचारिक क्षेत्रले केही व्यक्तिको न्यायमाथिको पहुँचमा (जुन अन्तिममा गएर औपचारिक न्यायप्रणाली नै हो) बाधा उत्पन्न गरेको छ; भन्ने एउटा महत्वपूर्ण सवालको उत्तर पाउनलाई व्यवधान खडा गरिएको छ ।

के लिङ्गमा आधारित न्यायिक हस्तक्षेपद्वारा नयाँ एकीकृत न्यायिक प्रारूपको मार्गप्रशस्त भएको छ या लैङ्गिक मामिलालाई वेवास्ता गरिएकोछ?

स्थानीय स्वायत्त शासनलाई नियमित गर्नकालागि ल्याईका केही कानून र ती पछिका योजनाले पारालिगल कमिटी र मध्यस्थता जस्ता अनौपचारिक क्षेत्रलाई स्थानीय सर्वसाधारणका आधारभूत न्यायिक आवश्यकता पूर्तिकालागि स्थान खुला गरिदिएका छन्। यी संरचना नेपालभर फैलिदै छन्, जस्तै उदाहरणका लागि, पारालिगल कमिटी ५९ वटा जिल्लामा स्थापना भएका छन्। सबैभन्दा मननयोग्य कुरा महिलाहरु राज्यका न्यायिक निकायका सट्टामा यी दातृ निकायद्वारा सहयोग प्राप्त संयन्त्रहरुमा जान रुचाएको अवस्था हो।^{५५}

औपचारिक र अनौपचारिक न्यायबीचको नीति र सरोकारवालासम्बन्धी सेतुको बलियो प्रमाण लैङ्गिक न्यायका क्षेत्रमा पाइन्छ। महिलाको न्यायमा सहजीकरणका लागि राज्यले पारालिगल कमिटी र वैकल्पिक विवाद निरूपणका विधिलाई प्रदान गरेको स्वीकृति, महिला तथा बालबालिका मन्त्रालयको पारालिगल कमिटी निर्देशिका एवं लैङ्गिक हिंसा सम्बोधनार्थ घरेलु हिंसा समाधानकालागि घरेलु हिंसा ऐनमा समाहित वैकल्पिक विवाद निरूपण (मध्यस्थता) र राष्ट्रिय कार्ययोजनामा उल्लेखित पारालिगल कमिटीप्रतिको सहयोगमा प्रष्ट देखिन्छ। अझ विशेषगरी, लैङ्गिक अपराध एवं कानुनी मामिलाको निवारण गर्ने, हिंसालाई निरुत्साहित गर्ने र नागरिकता विवाद हल गर्ने क्रममा पारालिगल कमिटीका सदस्यहरुलाई महिलाको औपचारिक न्यायमाथिको पहुँचमा सहजीकरण गर्न निर्देशित गरिएकोछ। मध्यस्थता समूह, पारालिगल कमिटी, महिला विकास कार्यालय र प्रहरीबीचको लैङ्गिक न्यायमाथिको अनौपचारिक अन्तर्क्रियालाई आशालागदो मान्न सकिन्छ। यो भर्खरै बन्दैगरेको समन्वयले नेपालमा न्यायप्रतिको वर्तमान धारणा र विकासक्रममा देखापरेको स्थितीलाई यसरी व्यक्त गर्नसकिन्छ: के लैङ्गिक न्यायको नमुनाले औपचारिक-अनौपचारिक न्यायक्षेत्रबीचको समन्वयलाई अझ सशक्त बनाउन र वैकल्पिक विवाद निरूपण विधिलाई अझ विस्तृत बनाउन नेतृत्व लिनसक्छ? यसका बारेमा अहिले नै भन्नु हतारो हुनेछ तर त्यो आशालागदो प्रारूपलाई प्रवृद्ध गर्न र फैलाउन सकिन्छ। यद्यपी, लैङ्गिक दृष्टिकोणबाट सावधानी अपनाउन आवश्यक छ: यदि समन्वय तदर्थवादी र त्यो र अझ व्यवस्थित सामञ्जस्यता तर्फ विकसित हुनसकेन भने लैङ्गिक न्याय अनौपचारिक प्रणाली अन्तर्गत सीमित रहने र कानून, राज्य वा समाजले गम्भीरतापूर्वक सम्बोधन गर्नेमा आशंका छ। अन्त्यमा, नेपाल प्रहरी अन्तर्गत लैङ्गिक हिंसाको मामिलामा दखल राख्ने महिला तथा बालबालिका सेवा केन्द्रलाई अनौपचारिक निकायद्वारा सिफारिस गरिएका मुद्दा दर्ता गर्ने अधिकार अझै प्रत्यायोजन गरिएको छैन, साथै राज्यको न्यून लगानीका कारण उसको मध्यस्थता गर्ने क्षमता एकदमै कम छ।^{५६}

औपचारिक तथा अनौपचारिक न्यायिक प्रणालीहरुबीचको पारस्परिकता अभिवृद्धिकालागि आशाप्रद अवसरहरु

सम्भावित समन्वय प्रवृद्धिकालागि न्याय क्षेत्र समन्वय समितिहरु, महिला तथा बालबालिका कार्यालयहरु र अदालत प्रेषित मेलमिलाप केन्द्रहरु लगायतका अरु धेरै क्षेत्र छन्।

सर्वप्रथम, सर्वोच्च अदालत, पुनरावेदन र जिल्ला अदालतहरुका परिसरभित्रै न्याय क्षेत्र समन्वय समितिहरु स्थापना गरिएका छन्, जुन प्रभावकारी रूपमा अनौपचारिक न्यायिक संयन्त्रहरुसँग सहकार्य गर्नकालागि छलफल गर्न र कार्ययोजना बनाउन सकिने विशेष स्थान हुन्। जिल्लाका न्याय क्षेत्र समन्वय समितिले अर्ध-न्यायिक निकाय, प्रहरी र न्यायालयले कसरी क्षमता अभावलाई न्यूनीकरण गर्नसक्छन् भन्ने सवालमा, सिफारिस संयन्त्रलाई सुधारणमा, क्षेत्राधिकारको अनुगमनमा र कानूनका प्रावधानहरुलाई औपचारिक न्यायकर्मीका साथै पारालिगल कमिटी, सामुदायिक मध्यस्थता केन्द्र र परम्परागत अगुवाहरुले पालना गरे-नगरेको सुनिश्चित गर्नमा योजना बनाउन एकदमै पायक मञ्च प्रदान गर्नसक्छन्। जिल्लाका न्याय क्षेत्र समन्वय समितिले वैकल्पिक विवाद निरूपणका संयन्त्रहरुलाई सम्पूर्ण तहमा अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्न प्रमुख भूमिका खेल्नसक्छन्। अहिले जिल्लाका न्याय क्षेत्र समन्वय समितिमा नागरिक समाजको एकजना मात्र प्रतिनिधि रहने प्रावधान भएतापनी जिल्लाका न्याय क्षेत्र समन्वय समिति अझै स्थापित हुँदैजाँदा प्रमुख अनौपचारिक न्यायकर्मीहरुलाई संलग्न गराउने सम्भावना रहनसक्छ।

दोस्रो, पारालिगल कमिटी कोष महिला तथा बालबालिका मन्त्रालयलाई हस्तान्तरण गर्नु, अनौपचारिक न्याय क्षेत्र राज्यको मातहतमा आएको सकारात्मक उदाहरण हो। यसले प्रत्येक जिल्लाका महिला तथा बालबालिका कार्यालयलाई पारालिगल कमिटीलाई औपचारिक न्याय क्षेत्रसँग जोड्ने अवसर प्रदान गरेकोछ। तापनि, जिल्लास्तरमा, महिला तथा बालबालिका कार्यालयको अरु स्थानीय निकायहरु र

^{५५} इन्टरनेसनल एलर्ट (२०१२)

^{५६} ऐजन

वैकल्पिक विवाद निरूपण संयन्त्रसँग सम्बन्ध स्थापित गर्ने क्षमता त्यतिबेला मात्र सिद्ध हुनेछ, जतिबेला सम्बन्धित योजनालाई आर्थिक र मानवीय स्रोतसँग समायोजन गर्नसकिनेछ। महिला तथा बालबालिका कार्यालय प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालयले सम्पूर्ण जिल्लामा स्थापना गरेका लैङ्गिक हिंसा सम्बन्धी जिल्ला श्रोत समितिको सचिवालय हो। औपचारिक न्यायकर्मी, नागरिक समाज र स्थानीय निकाय सम्मिलित यो उच्चस्तरीय समितिले लैङ्गिक न्यायका मामिलाहरू सामना गर्नकालागि औपचारिक र अनौपचारिक संयन्त्रलाई जोड्ने मञ्चका रूपमा काम गर्नुपर्दछ।

अन्त्यमा, अदालत प्रेषित मेलमिलाप केन्द्रहरू राज्यले न्याय सम्पादनार्थ वैकल्पिक विवाद निरूपण विधिहरूलाई अनुमोदन र प्रश्रय दिएका थप उदाहरण हो। सापेक्षिक रूपमा नयाँ भएतापनि, अदालत प्रेषित मेलमिलाप केन्द्रहरू अगाडि बढ्दै जाँदा जिल्लाका दातृ-सहयोगमा सञ्चालित सामुदायिक मध्यस्थता समूह लगायत जिल्लाभर मध्यस्थतामा काम गर्ने समूहको थलो बन्नसक्तछन्। त्यसका अलावा, अदालत प्रेषित मेलमिलाप केन्द्रहरूले सूचना केन्द्रका रूपमा काम गर्ने, अनुगमनमा भूमिका खेल्ने र स्थानीय मध्यस्थता प्रक्रियामा सहजीकरण गर्ने औपचारिक र अनौपचारिक निकायहरूसँग सम्बन्ध कायम गर्ने भूमिका निवाह गर्न सक्तछन्।

निष्कर्ष

न्याय क्षेत्र लगायतका प्रमुख अनौपचारिक संयन्त्रहरूका काम कारवाहीहरूलाई नियमन गर्ने विद्यमान नीति र प्रक्रियाहरूले, न्यायसम्पादनकालागि केही अनौपचारिक संयन्त्रहरू र तीनका सञ्चालनका तौर-तरीकालाई राज्यले कसरी मान्यता दिन सुरुगरेकोछ भन्ने कुरा देखाएको छ। यो पहिचान बढ्दै जाँदा यी दुई क्षेत्रहरूबीचको समन्वयमा सुधार, सद्भाव र भूमिका, जिम्मेवारी, आदेश र शैलीका सम्बन्धमा स्पष्टता विकासको आवश्यकता अझ प्रखर बन्दैजानेछ। यी क्षेत्रहरूको कार्यगत सम्बन्ध विस्तार सुनिश्चित गर्न उच्चतम उपयोगको लागि ठाउँ र अवसरहरू उपलब्ध छन्। उदाहरणकालागि, विशेष महत्वका रूपमा आउने न्यायक्षेत्र समन्वय समितिहरूले, अनौपचारिक क्षेत्रहरूको पहरेदारको भूमिका निर्वाह गर्नसक्तछन् जसको उपस्थितीको अभाव खड्किएको छ।

अनुसूची

अनुसूची १

तल दिइएको तालिकामा नेपालका विशेष अदालत एवं न्यायाधिकरण र तीनका जिम्मेवारीहरू सूचीकृत गरिएको छ ॥

विद्यमान अरू अदालत र न्यायालय	प्रमुख जिम्मेवारी
संविधानसभा अदालत (सर्वोच्च अदालत परिसरभित्र)	<ul style="list-style-type: none"> ▶ संविधानसभाको निर्वाचनसम्बन्धी उजुरी समाधानकालागि- धारा ११८, नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ ▶ संविधानसभा सदस्यको निर्वाचनसम्बन्धी उजुरीको सुनुवाइ र फैसला, चुनावी परिणामको खारेजी र संविधानसभाको निर्वाचनसम्बन्धी विवाद एवं अपराधको छिनोफानो गर्ने- भाग ४, संविधानसभा अदालत ऐन २०६४
प्रशासनिक अदालत	<ul style="list-style-type: none"> ▶ प्रशासनिक दायित्व बहनकाक्रममा अधिकार अभ्यास गर्दा विभागीय अधिकारीद्वारा गरिएको विभागीय कारवाहीसम्बन्धी विवादको सुनुवाइ र फैसला गर्ने ▶ विभागीय अधिकारीद्वारा निजामती कर्मचारीविरुद्ध गरिएको विभागीय कारवाहीसम्बन्धी विवादको अपील सुनुवाइ र फैसला गर्ने - भाग ६९, निजामती कर्मचारी ऐन २०४९
सैनिक अदालत	<ul style="list-style-type: none"> ▶ सैनिक ऐन २०६३ को भाग ६८ अन्तर्गत सैनिक अपराधसम्बन्धी विवादको सुनुवाइ गर्ने ▶ सैनिक ऐन २०६३ अन्तर्गत सैनिक कर्मचारीद्वारा गरिएको सैनिक अपराधसम्बन्धी सजाय निर्धारण गर्ने
विशेष अदालत	<ul style="list-style-type: none"> ▶ विशेष प्रकृतिका मुद्दाको सुनुवाइ गर्ने- धारा १०१(२), नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३, विशेष अदालत ऐन २०५९ ▶ भ्रष्टाचार एवं मुद्रा-अपचलनका मुद्दामा सुनुवाइ गर्ने
श्रम अदालत	<ul style="list-style-type: none"> ▶ व्यवस्थापन र कर्मचारीबीचको श्रमविवादको सुनुवाइ र छिनोफानो गर्ने - भाग ७२, श्रम ऐन २०४८ ▶ श्रम ऐन २०४८ को महल ८ को भाग ६०(ग) अन्तर्गत व्यवस्थापन वा अन्य अधिकारप्राप्त निकायले अनुशासनको कारवाही गरेको वा आदेश दिएको सम्बन्धमा अपीलको सुनुवाइ गर्ने
राजस्व न्यायाधिकरण	<ul style="list-style-type: none"> ▶ आयकर, मूल्यअभिवृद्धि कर, अन्तशुल्क, भन्सार आदि जस्ता राजस्वका सवालमा, आन्तरिक राजस्व विभाग, भन्सार विभाग आदिको निर्णयका बारेमा अपीलको सुनुवाइ गर्ने- भाग ६, राजस्व न्यायाधिकरण ऐन २०३१ ▶ करदाता र राज्यबीचको विवादको छिनोफानो गर्ने- भाग ६, राजस्व न्यायाधिकरण ऐन २०३१
वैदेशीक रोजगार न्यायाधिकरण	<ul style="list-style-type: none"> ▶ वैदेशीक रोजगार ऐन, २०६४ को भाग ६४ अन्तर्गतका विवादको सुनुवाइ र छिनोफानो गर्ने ▶ विभागका सम्बन्धमा बाहेक ऐनमा उल्लेखित व्यवस्थामाथि वास्तविक अधिकारक्षेत्र रहेको- भाग ६४, वैदेशीक रोजगार ऐन, २०६४
ऋण असूली न्यायाधिकरण	<ul style="list-style-type: none"> ▶ बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असूली ऐन, २०५८ को भाग ४ बमोजिम बैंक र अन्य वित्तीय संस्थाको ऋण उठाउने सम्बन्धी विवादको सुनुवाइ एवं छिनोफानो गर्ने

अनुसूची २

तल दिइएको तालिकामा प्रमुख अर्ध-न्यायिक निकायहरू र तीनका प्रमुख जिम्मेवारीको खाका प्रस्तुत गरिएकोछ

कार्यकारी अंग	न्यायिक अधिकारप्राप्त कार्यालयहरू	प्रमुख जिम्मेवारी
गृह मन्त्रालय	अध्यागमन विभाग	▶ अध्यागमन ऐन, १९९२ अन्तर्गत अध्यागमन र भिसासम्बन्धी मामिला नियन्त्रण एवं अध्यागमन अपराधको अनुसन्धान र सजाय गर्ने
अर्थ मन्त्रालय	आन्तरिक राजस्व विभाग	▶ आयकर, मूल्यअभिवृद्धि कर र अन्तशुल्कको प्रशासकीय जिम्मेवारी; सरकारको गैर-आय राजस्वको अनुगमनको जिम्मेवारी (कर तथा मूल्यअभिवृद्धि करसम्बन्धी ऐन) ▶ मूल्यअभिवृद्धि कर ऐन २०५२ को भाग-३(क) का आधारमा करअधिकारीले गरेको करमूल्याङ्कनको पुनरावलोकन सम्बन्धी निवेदनको सुनुवाइ गर्ने
	भन्सार विभाग	▶ सिमानामा भन्सार कर, मूल्यअभिवृद्धि कर, अन्तशुल्क र अन्य कर संकलन गर्ने प्रमुख दायित्व (भन्सार ऐन, २०६४) ▶ भन्सार अपराधको अनुसन्धान र सजाय (महल ८, भन्सार ऐन, २०६४)
भूमिसुधार मन्त्रालय	भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभाग	▶ भूमिसुधारको नियन्त्रण, भूमिप्रशासन एवं व्यवस्थापन कार्यका साथै जिल्ला भूमिसुधार कार्यालयका कार्यको अनुगमन तथा सुपरीवेक्षण गर्ने
वन मन्त्रालय	जिल्ला वन कार्यालय, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु आरक्षको कार्यालय	▶ स्थानीय जनमानसलाई वनपैदावर आपूर्ति र प्राकृतिक वातावरणको संरक्षणहेतु देशका वनस्रोतको व्यवस्थापन गर्ने
श्रम मन्त्रालय	श्रम कार्यालय	▶ नेपालमा श्रम ऐन र नियमको नियमन गर्ने (श्रम ऐन २०४८; पेशकी खर्च ऐन, २०३०; बाल श्रम (निषेध र नियमित गर्ने) ऐन, २०५६; सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९; ट्रेड युनियन ऐन, २०४९; आदि)

अनुसूची ३

स्थानीय निकायहरूले सुनुवाइ गर्नसक्ने गैर-आपराधिक मुद्दाका उदाहरणहरू^{४९}:

- ▶ जग्गाको साँघिसिमाना, सार्वजनिक जग्गा अतिक्रमण, सन्धिसर्पण, आलीधुर^{४८}, नहर, बाँध, खाल्डो, पानीको बाँडफाँड र वाटो या निकासको अतिक्रमण;
- ▶ बालीनालीको नाशगरेको क्षतिपूर्ति;
- ▶ ज्याला सम्बन्धी मुद्दा
- ▶ गरीवसम्बन्धी मुद्दाको महल अन्तर्गतका मुद्दा;
- ▶ पाल्तु जनावर हराएको वा भेटिएको सम्बन्धी महल अन्तर्गतका मुद्दा;
- ▶ घरनिर्माणसम्बन्धी महलका ८ र ९ बुँदा अन्तर्गतका मुद्दा;
- ▶ लुकाएको या दावी नगरिएको सम्पत्ति (कल्याण धन महल अन्तर्गत) को मुद्दा;
- ▶ धरौटीसम्बन्धी महल (नं ५ बाहेक) अन्तर्गतका मुद्दा;
- ▶ अंशवण्डासम्बन्धी महलको नं १० अन्तर्गत हैसियत र आयका आधारमा खाना र कपडालत्ताको खर्च प्रदान
- ▶ नदीनालाका किनाराको प्रयोग एवं सार्वजनिक सम्पत्तिको सुरक्षासम्बन्धी मुद्दा
- ▶ गाईमाने बाहेक अन्य चौखुट्टे जनावरसम्बन्धी महलका अन्तर्गतका मुद्दा;
- ▶ चरण, घाँस र दाउरापात
- ▶ अर्को व्यक्तिको घर(भित्र) जबर्जस्ती पस्ने या ओगट्ने या त्यसो गर्नै प्रयास;
- ▶ सरकारी मुद्दा ऐन २०४९ मा उल्लेखित परिच्छेद १ र २ मा संलग्न गरिएका मुद्दाबाहेक, नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित गरेका मुद्दा

^{४९} नेपाल कानून आयोग (२०११ड); स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, भाग ३३; नेपाल कानून आयोगको आधिकारिक वेबसाइटबाट २०६८ फाल्गुण २९ मा साभार गरिएको

^{४८} अचल सम्पत्ति जनाउने कानुनी भाषा

अनुसूची ४

नेपाली समुदायहरूमा भएका प्रमुख परम्परागत न्यायप्रदान गर्ने संयन्त्रका उदाहरणहरू:

- ▶ **अन्जुमन:** यो मुस्लिम समुदायभित्रका विवाद समाधान गर्ने तीनसदस्यीय समिति हो।^{४९}
- ▶ **बारा बस्ने:** बाँके जिल्लाको मगन्तपुरका मौठ जातीको विवाद निरूपण गर्ने संयन्त्र हो।^{५०}
- ▶ **बडघर:** बाँके, बर्दिया र नवलपरासीका थारू समुदायको विवाद निरूपण संयन्त्र^{५१}
- ▶ **भलमन्सा:** कैलालीका आदीवासी थारू समुदायले न्यायप्रदान गर्न विवाद निरूपण संयन्त्र प्रयोग गर्दछन्। लोकतान्त्रिक रूपमा निर्वाचित भलमन्सा अर्थात मुखिया सामुदायिक एकता, विवाद समाधान र अन्य सामान्य सामाजिक कार्यमा जिम्मेवार रहन्छन्।^{५२}
- ▶ **भतुवाई:** यो संयन्त्रको प्रयोग नवलपरासी जिल्लाको सुनौल गाविसका कुँवर समुदायले गर्दछन्।^{५३}
- ▶ **कतकन्दर र मतवा:** यी संयन्त्रको प्रयोग दाङ्ग जिल्लाका दङ्गौरा थारू (थारू समुदायको एक वर्गीकरण) ले प्रयोग गर्दछन्।^{५४}
- ▶ **किसानको अदालत:** भूपा, मोरङ्ग र सुनसरी जिल्लाका किसान जातिमा लोकप्रिय यो परम्परागत संयन्त्रले सामान्य भौतिक आक्रमण, घरेलु हिंसा र वैवाहिक विवाद हेर्दछ।^{५५}
- ▶ **मुखिया:** मुखिया प्रणाली बहुसङ्ख्यक रूपमा रहेका मनाङ्ग र मुस्ताङ्ग जिल्लाका थकालीहरूको न्यायसम्पादन गर्ने परम्परागत संयन्त्र हो। यो सांस्कृतिक रूपमा महत्वपूर्ण पदमा रहेका प्रभावशाली थकाली अगुवाले सामुदायिक कार्य, विशेषगरी, वैवाहिककार्य र विवाद मिलानमा निगरानी गर्ने एवं स्वीकृति दिनेगर्दछन्।^{५६}
- ▶ **पञ्चभलाद्मी:** पूर्वी नेपालमा प्रचलनमा रहेको यो संयन्त्र अन्तर्गत ५ भलाद्मी (समुदायका ५ अगुवाको परिषद) संगै बसेर सुब्बाको (ऐतिहासिक रूपमा समग्र पञ्चायती अग्रजहरूलाई दिइने पदवी) नेतृत्वमा आफ्नो समुदायका भै-भगडा मिलाउँदछन्। पचास वर्षयता, अधिकारप्राप्त व्यक्तिहरू र समुदायमा निष्पक्ष, न्यायिक र शिक्षित मानिसहरूको सहभागिताकालागि यसको संरचनामा व्यापक परिवर्तन आएकोछ।^{५७}
- ▶ **पञ्चेती:** सिरहा र सप्तरीका दलित र खाड-खातवे समुदायमा विवाद समाधानकालागि यो संयन्त्र परिचालित छ।^{५८}
- ▶ **समाज:** पूर्वी नेपालका भूपा र मोरङ्ग जिल्लाहरूका सतार जातीले यो विधिलाई भै-भगडा समाधान गर्न अपनाएका छन्।^{५९}
- ▶ **शिर उठाउने:** धनकुटा, ओखलढुङ्गा, भोजपुर, संखुवासभा, उदयपुर र खोटाङ्ग जिल्लाका राई जातीमा व्यक्तिगत भै-भगडाको छिनोफानो गर्न यो पद्धति प्रयोगमा ल्याइन्छ।^{६०}
- ▶ **तमुधि:** तमुधि गुरुङ्गहरूको परम्परागत विवाद छिनोफानो गर्ने तरीका हो। यो समुदायको यस्तो समूह हो जसले श्थानीय मानिसहरूलाई विवाद समाधानमा सहभागी गराउन सांस्कृतिक गतिविधिको आयोजना गर्दछन्।
- ▶ **थकाली सेवा समाज:** थकाली समुदायमा विवाद समाधानकालागि यो संयन्त्रको उपयोग गरिन्छ।^{६१}

^{४९} डेनियल कोयल र एस. डालरिम्पल (२०११); *स्न्यापसट अफ इन्फर्मल जस्टिस प्रोभिजन इन कास्की, पाँचथर एण्ड धनुषा डिस्ट्रिक्ट्स, नेपाल*; सेफरवर्ल्ड; पेज नं. ४

^{५०} यातना पीडित केन्द्र (सिभिकट) (२००४); *नेपालमा द्वन्द्व निराकरण*; नेपाल, पेज नं. १६

^{५१} ऐजन, पेज नं. १८

^{५२} इन्टरनेसनल एलर्ट (२००९); *कसकालागि सुरक्षा? नेपालमा सुरक्षाक्षेत्र सुधार*; लण्डन/काठमाडौं

^{५३} ऐजन, पेज नं. १८

^{५४} अधिवक्ता गोकुल सापकोटा (२०११); *दाङ्गमा अनौपचारिक संयन्त्र मार्फत आममानिसको न्यायमा पहुँचसम्बन्धी अध्ययन*; आन्तरिक प्रतिवेदन; इन्टरनेसनल एलर्ट, नेपाल

^{५५} ऐजन, पेज नं. १३

^{५६} ऐजन

^{५७} डेनियल कोयल र एस. डालरिम्पल (२०११)

^{५८} यातना पीडित केन्द्र (सिभिकट)(२००४); *नेपालमा द्वन्द्व निराकरण*; नेपाल, पेज नं. १४

^{५९} ऐजन, पेज नं. १५

^{६०} ऐजन, पेज नं. ११

^{६१} ऐजन

साभेदार संस्थाहरू

महिला कानून तथा विकास मञ्च (FWLD) (साभेदार) CEDAW मा प्रत्याभूत महिला मानव अधिकारको संरक्षण र संवर्द्धन गर्ने लक्ष्यका साथ सन् १९९५ मा स्थापना भएको हो। यो लक्ष्य प्राप्तिका लागि FWLD का काम खासगरी महिलाको अधिकारहरूको रक्षा गर्ने UNSCR १३२५ जस्ता अन्तर्राष्ट्रिय कानुनी उपायहरूको कार्यान्वयनमा केन्द्रित हुन्छन्। नेपाली महिलाहरूको कानुनी हैसियतबारे अनुसन्धान गर्नु, अधिकारमुखी बहस पैरवी गर्नु, सार्वजनिक भलाइका लागि कानुनी उपचारमा जानु, सार्वजनिक शिक्षा, सञ्चार, अभियान र तालिम यसका मुख्य क्रियाकलाप हुन्। समुदायस्तरमा FWLD सँग तालिमप्राप्त कार्यकर्ताको बलियो समुदाय सहयोग सञ्जाल छ। यसमा लैङ्गिक चेतनामा तालिम दिइएका १५ जना स्थानीय महिलाको संलग्नतामा गठन भएको देशभरिका २३ जिल्लामा ४५० भन्दा बढी 'प्यारालिगल कमिटी' को सञ्चालन र लैङ्गिक हिंसाविरुद्ध कानुनी व्यवस्था र समुदाय मध्यस्थता गर्छन्। राष्ट्रियस्तरमा सरकारसँगको निकट साभेदारीमा काम गर्ने FWLD प्रहरी र सेनाका समेत प्रतिनिधि रहने सरकारको लैङ्गिक हिंसा कार्यसम्पादन समितिको एक सदस्य पनि हो। थप जानकारीका लागि हेर्नुहोस् : www.fwld.org.np

International Alert.

इन्टरनेसनल अलर्ट शान्ति स्थापनार्थ कार्यरत २६ वर्ष पुरानो स्वतन्त्र संस्था हो। हामी द्वन्द्वबाट प्रत्यक्ष रूपमा प्रभावित मानिसहरूका शान्तिको सम्भाव्यतामा सुधार गर्नका निमित्त उनीहरूसँग मिलेर काम गर्छौं। द्वन्द्वको जोखिम घटाउन र शान्तिको सम्भावना वृद्धि गर्नका निमित्त सरकारहरू र अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घसंस्थाहरू जस्तै संयुक्त राष्ट्र तथा बहुराष्ट्रिय कम्पनीहरूका नीति तथा काम गर्ने तौरतरिकालाई प्रभाव पार्नु हाम्रो अभिप्राय रहेको छ। हामी अफ्रिका, एसियाका विभिन्न क्षेत्र, दक्षिणी ककेसस, मध्यपूर्व तथा ल्याटिन अमेरिकामा काम गर्छौं र हालसालै हामीले संयुक्त अधिराज्यमा काम थालनी गरेका छौं। हाम्रो नीतिगत कार्य शान्ति तथा सुरक्षाको सम्भाव्यतालाई प्रभाव पार्ने विभिन्न प्रमुख विषयवस्तु - अर्थतन्त्र, जलवायु परिवर्तन, लैङ्गिकता, अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाका भूमिका, विकास सहयोगको प्रभाव, असल र खराब शासनको असरमाथि केन्द्रित छन्। हामी संसारको अग्रणी शान्ति स्थापनार्थ कार्यरत गैरसरकारी संस्थाहरूमध्ये एक हौं जहाँ लन्डन र १४ वटा क्षेत्रीय कार्यालयमा १५९ भन्दा बढी कर्मचारी कार्यरत छन्। हामी कसरी र कहाँ काम गर्छौं थाहा पाउनका लागि हेर्नुहोस्: www.international-alert.org.

कानुनी सहयोग तथा परामर्श केन्द्र (LACC) सन् १९८६ मा स्थापना भएको एक स्वतन्त्र गैरसरकारी संस्था हो। यसको उद्देश्य नेपालका महिला तथा बालबालिकाको अधिकार तथा चाहनाको प्रवर्द्धन र संरक्षण गर्ने रहेको छ। नीतिगत तहमा LACC ले सरकारी नीति निर्माण गर्ने निकायहरूमा लबी गर्छ भने बृहत् तथा सूक्ष्म तहमा LACC ले महिला तथा बालबालिकालाई निःशुल्क कानुनी सेवा प्रदान गर्ने र अधिकारका बारेमा सचेतना तथा लैङ्गिक संवेदनशील कार्यक्रम सञ्चालन गर्छ। LACC को नेपालका १२ जिल्लामा सञ्जाल छ जसमा स्थानीय वकिल, नागरिक समाज र राजनीतिक दलका प्रतिनिधि छन्। यसले महिला तथा द्वन्द्वपीडितलाई पारालिगल तथा कानुनी सहयोग प्रदान गर्छन्। सीमान्तकृत महिला तथा द्वन्द्वपीडितलाई कानुनी सहयोग प्रदान गर्न LACC ले केन्द्र तथा जिल्ला तहमा नेपाल बार एसोसिएसनसँगको सहकार्यमा काम गरिराखेको छ। थप जानकारीका लागि हेर्नुहोस् : www.laccnepal.org

महिला कानून तथा विकास मञ्च
थापाथली, काठमाडौं,
पोष्ट बक्स नं. २६५३८,
काठमाडौं, नेपाल
फोन: ०१-४२४२६८३
इमेल: fwld@fwld.wlink.com.np
Website: www.fwld.org

International Alert.

इन्टरनेसनल अलर्ट
बखुण्डोल, ललितपुर
पोष्ट बक्स नं. २४११८,
काठमाडौं, नेपाल
फोन: ०१-५५२३६२०
इमेल: nepal@international-alert.org
Website: www.international-alert.org

कानुनी सहयोग तथा परामर्श केन्द्र
मानभवन, ललितपुर
पोष्ट बक्स नं. ३२१६,
काठमाडौं, नेपाल
फोन: ०१-५५४३१११
इमेल: lacc@wlink.com.np
Website: www.laccnepal.org

युरोपियन युनियनको सहयोग प्राप्त

